

Ried fen de Fryske Biweging bracht de sterk verzuilde Friese verenigingen tot meer eenheid. Verschillende figuren uit de Friese Beweging kwamen op belangrijke maatschappelijke posten terecht en slaagden erin de redacties van de Friese dagbladen te bezetten. In de provinciale staten werd nu voor het eerst het spreken in het Fries toegestaan, evenals in sommige gemeenteraden. Juist in die voor de positie van het Fries positieve atmosfeer kon een rel rond een rechtbankzaak uit de hand lopen. In 1951 weigerde de Heerenveense kantonrechter in de rechtszaal een dierenarts aan het woord te laten, die uitsluitend Fries wenste te spreken. Toen de journalisten Fedde Schurer, een bekend Fries dichter, en Tsjebbe de Jong deze rechter in hun kranten scherp hekelden, werden zij wegens belediging voor de rechtbank gedaagd. Op vrijdag 16 november 1951 moesten zij in Leeuwarden voor de politierechter verschijnen. Een grote groep aanhangers demonstreerde buiten op het drukke marktterrein, waardoor de politie in paniek raakte en keihard ingreep. ‘Kneppelfreed’ (Knuppelvrijdag) werd zo het voornaamste wapenfeit uit de strijd voor het Fries.

De hele Nederlandse pers besteedde ruim aandacht aan het gebeuren. In de Tweede Kamer stelde J. H. Scheps van de PvdA de kwestie aan de orde. In 1952 brachten de ministers van binnenlandse zaken, justitie en onderwijs een bezoek aan de ‘opstandige’ provincie om met vertegenwoordigers van alle Friese geledingen te spreken. Vervolgens werden door een regeringscommissie voorstellen voorbereid, die in 1956 in de wet Gebruik Friese taal resulteerden. Hierdoor werd het mogelijk Fries tijdens de rechtszitting toe te staan, maar schriftelijk gebruik van het Fries werd uitgesloten. Pogingen van de Friese Beweging deze bescheiden plaats van het Fries in het officiële verkeer uit te breiden leverden niets op. Ontevreden over de bereikte resultaten begonnen enkele Friese studenten verenigd in de Fryske Organisaasje foar Kulturele Autonomy in 1974 Nederlandstalige plaatsnaamborden over te schilderen. Toen zij tot zware geldboeten werden veroordeeld kwam een brede solidariteitsactie op gang. Dit bracht provinciale staten er toe een nieuw onderzoek naar het gebruik van het Fries in gang te zetten. Verschillende gemeenten gingen er vervolgens toe over het Fries als ‘eerste taal’ te gebruiken. Toch zou het nog tot 1995 duren voordat in een tweede wet Gebruik Friese taal het schriftelijk gebruik van Fries in het officiële verkeer grotendeels zou worden toegestaan.

Van der Velden heeft met dit grondige werk een belangrijke bijdrage geleverd aan de geschiedschrijving van de emancipatie van de Friese taal.

G. R. Zondergeld

U. Bosma, A. Sens, G. Termorshuizen, *Journalistiek in de tropen. De Indisch- en Indonesisch-Nederlandse pers, 1850-1958* (Amsterdam: Aksant, Persmuseum, 2005, 96 blz., € 12,50, ISBN 90 5260 188 7).

Dit vlot geschreven boekje begeleidt een ‘dubbeltentoonstelling’, in 2005 gehouden in het Persmuseum te Amsterdam en het Haagse ‘Nieuwspoor’. De auteurs bezien hun onderwerp, waarbij zij zich beperken tot de bladen die in het Nederlands verschenen,

vanaf de jaren 1850, toen voor Nederlands Oost-Indië, als uitvloeisel van de grondwetsherziening van 1848, een regeringsreglement en een drukpersreglement tot stand kwamen, respectievelijk in 1854 en 1856.

Termorshuizen geeft op de pagina's 11-25 een karakteristiek van de 'Indische' pers in de negentiende eeuw, wier geschiedenis goeddeels bepaald werd door 'steeds weer oplaiende conflicten tussen enerzijds kranten die streefden naar vrije meningsuiting en informatieoverdracht en anderzijds de koloniale overheid die dat streven dwarsboomde.' (19) Het ging daarbij vooral tot in de jaren 1890 niet zelden hard tegen hard: diverse 'liberaal' gezinde journalisten brachten maanden in de gevangenis door (eerlijkheidshalve moet worden toegevoegd dat tegenover dit beroepsrisico stond dat de meestal als eenling, zonder noemenswaardige staf, opererende hoofdredacteuren uitstekend verdienden). Daarna werd een zekere kentering merkbaar, een omslag die definitief werd nadat de regering in het moederland vanaf 1901 gekozen had voor wat de ethische politiek genoemd is. Deze vond vanaf het begin steun in een blad als *De Locomotief* en later ook in andere persorganen.

In een volgende bijdrage op de pagina's 27-46 behandelt Termorshuizen 'Schrijvende vrouwen in de Indische journalistiek.' Het onderzoek aangaande dit onderwerp staat nog min of meer aan het begin en er kan nog niet veel meer worden geboden dan een 'globaal en, vooral ook, 'voorlopig' overzicht.' (46) Nu kan al wel worden vastgesteld dat de rol van vrouwen in de journalistiek — zoals zovele sectoren in de Indische maatschappij sterk gedomineerd door mannen — tamelijk bescheiden geweest is. Opvallend in dit stuk is de aandacht die besteed wordt aan de aanvaring tussen de 'rode' Carry van Bruggen, die publiceerde in de door haar man geredigeerde *Deli-Courant* en de conservatief Karel Wybrands, hoofdredacteur van het *Nieuws van den Dag voor Nederlandsch-Indië*. (33-35) Wybrands' onbehouden uitval naar 'May' — een pseudoniem dat Van Bruggen gebruikte — die uitvoerig geciteerd wordt, is typerend voor de felheid waarmee in de Indische pers soms gepolemiseerd werd.

De bijdrage van Ulbe Bosma over de Indische pers in de late koloniale maatschappij (47-65) heeft als programmatische ondertitel 'kritiek en populisme.' Hier passeren de revue markante figuren als (opnieuw) Wybrands, diens rivaal H. C. Zentgraaff, de sociaal-democraat Marcel Koch en de merkwaardige Dominique Beretty, een man van 'weergalozе ambitie', stichter van onder meer het persbureau Aneta. Opmerkelijk is dat Bosma tegen het einde van de jaren 1920 wat ik zou willen aanduiden als een zekere verrechtsing constateert en tegelijk het verdwijnen van 'journalisten met krachtige overtuigingen.' (62) Zijn relaas eindigt met het kortstondige verschijnen van het tijdschrift *Kritiek en opbouw* in de periode 1938-1942, waarin onder anderen Eduard du Perron en Beb Vuyk publiceerden en een heel andere, progressieve, toon aansloegen dan reactionairen als Zentgraaff en diens geestverwanten Kolling en Wormser, de laatste twee eind jaren 1930 ieder eigenaar van drie van de acht belangrijkste Indische dagbladen en mede gangmakers van een 'kwaliteitsverbetering' (63), naar mijn indruk vooral op het technische vlak.

Angelie Sens laat op de pagina's 67-91 haar licht schijnen over de 'uitdovende Nederlandstalige pers in Indonesië.' Deze vindt haar definitieve ondergang omstreeks 1957 in een klimaat dat — zoals Marcel Koch in 1956 schreef — 'meer en meer

onbehaaglijk' werd 'ook voor hen die het onafhankelijkheidsstreven van harte hadden toegejuicht.' (91)

Dit boekje is uiteraard vooral van belang voor wie geïnteresseerd is in de cultuurgeschiedenis van de Europese bovenlaag in Nederlands-Indië. Toch zijn er wel raakvlakken te signaleren met de autochtone cultuur. Belangwekkend is dat Wybrands voordat hij zich ontpopte als reactionaire 'revolverjournalist' en 'inlanderhater' 'een warme raadgever' was voor een jongere Javaanse vakbroeder. (49) Angelie Sens geeft aan hoe na de Tweede Wereldoorlog en de soevereiniteitsoverdracht gepoogd is met Nederlandse steun de Indonesische journalistiek 'op een hoger plan te tillen.' (87) Deze publicatie brengt ons in aanraking met vele boeiende persoonlijkheden. Om er nog enkele te noemen: het echtpaar Busken Huet en W. R. baron van Höevell.

De auteurs hebben zich op het gekozen terrein terdege georiënteerd. Toch hebben zij nog wel enkele steken laten vallen. Op pagina 62 wordt een gouverneur-generaal getooid met verkeerde voorletters ('B. D.' moet 'B. C.' zijn). Dat, zoals daar vermeld, de muiterij op de Zeven Provinciën door Indonesisch marinepersoneel in gang is gezet, staat mijns inziens op gespannen voet met de waarheid.

Ph. M. Bosscher

A. Wentholt, ed., *In kaart gebracht met kapmes en kompas. Met het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap op expeditie tussen 1873 en 1960* (Heerlen: ABP, Utrecht: KNAG, 2003, 382 blz., € 35, ISBN 90 6601 014 2).

In 1873 werd het Aardrijkskundig Genootschap opgericht, met als doelstelling 'de vermeerdering van de kennis van het aardrijk.' In de eerste eeuw van zijn bestaan heeft het genootschap dat doel onder andere nagestreefd door het uitzenden of ondersteunen van expedities naar streken die nog niet of niet afdoende in kaart waren gebracht, vooral in de Nederlandse koloniën in oost en west. Bij het honderdvijftienvintigjarig bestaan van het genootschap (het *Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap* sedert 1888) is over die expedities (in totaal zo'n veertig) in het Tropenmuseum een tentoonstelling gehouden en een prachtig geïllustreerd boek verschenen, dat de expedities in kaart brengt zoals de expedities verre streken in kaart brachten.

Verreweg de meeste expedities gingen naar Nederlands-Indië. Nadat de eerste voorzitter, P. J. Veth, al bij de oprichting de regering had aangeboden onderzoek te gaan doen in Atjeh, trok in 1877 de eerste expeditie dwars door Midden-Sumatra, mede om de afvoermogelijkheden te bestuderen voor daar gewonnen delfstoffen (steenkool). Die expeditie zelf was geen onverdeelde succes — onder andere omdat de plaatselijke bevolking in het geweer kwam tegen de Nederlandse indringers — maar het vierdelige wetenschappelijke verslag, dat tussen 1879 en 1892 uitkwam (met onder andere ook een fotoalbum, iets nieuws) wel. Inmiddels waren ook andere expedities op touw gezet of gesubsidieerd, vooral naar de oostelijke archipel (de Kei-eilanden, Flores, Timor), maar ook naar Atjeh, Celebes en Nieuw-Guinea. Verder vertrokken er in de negentiende eeuw reizigers met steun van het (KN)AG naar de poolstreken, Midden-Arabië, Noord-

onbehaaglijk' werd 'ook voor hen die het onafhankelijkheidsstreven van harte hadden toegejuicht.' (91)

Dit boekje is uiteraard vooral van belang voor wie geïnteresseerd is in de cultuurgeschiedenis van de Europese bovenlaag in Nederlands-Indië. Toch zijn er wel raakvlakken te signaleren met de autochtone cultuur. Belangwekkend is dat Wybrands voordat hij zich ontpopte als reactionaire 'revolverjournalist' en 'inlanderhater' 'een warme raadgever' was voor een jongere Javaanse vakbroeder. (49) Angelie Sens geeft aan hoe na de Tweede Wereldoorlog en de soevereiniteitsoverdracht gepoogd is met Nederlandse steun de Indonesische journalistiek 'op een hoger plan te tillen.' (87) Deze publicatie brengt ons in aanraking met vele boeiende persoonlijkheden. Om er nog enkele te noemen: het echtpaar Busken Huet en W. R. baron van Höevell.

De auteurs hebben zich op het gekozen terrein terdege georiënteerd. Toch hebben zij nog wel enkele steken laten vallen. Op pagina 62 wordt een gouverneur-generaal getooid met verkeerde voorletters ('B. D.' moet 'B. C.' zijn). Dat, zoals daar vermeld, de muiterij op de Zeven Provinciën door Indonesisch marinepersoneel in gang is gezet, staat mijns inziens op gespannen voet met de waarheid.

Ph. M. Bosscher

A. Wentholt, ed., *In kaart gebracht met kapmes en kompas. Met het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap op expeditie tussen 1873 en 1960* (Heerlen: ABP, Utrecht: KNAG, 2003, 382 blz., € 35, ISBN 90 6601 014 2).

In 1873 werd het Aardrijkskundig Genootschap opgericht, met als doelstelling 'de vermeerdering van de kennis van het aardrijk.' In de eerste eeuw van zijn bestaan heeft het genootschap dat doel onder andere nagestreefd door het uitzenden of ondersteunen van expeditie naar streken die nog niet of niet afdoende in kaart waren gebracht, vooral in de Nederlandse koloniën in oost en west. Bij het honderdvijftienvestig bestaan van het genootschap (het *Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap* sedert 1888) is over die expeditie (in totaal zo'n veertig) in het Tropenmuseum een tentoonstelling gehouden en een prachtig geïllustreerd boek verschenen, dat de expeditie in kaart brengt zoals de expeditie verre streken in kaart brachten.

Verreweg de meeste expeditie gingen naar Nederlands-Indië. Nadat de eerste voorzitter, P. J. Veth, al bij de oprichting de regering had aangeboden onderzoek te gaan doen in Atjeh, trok in 1877 de eerste expeditie dwars door Midden-Sumatra, mede om de afvoermogelijkheden te bestuderen voor daar gewonnen delfstoffen (steenkool). Die expeditie zelf was geen onverdeelde succes — onder andere omdat de plaatselijke bevolking in het geweer kwam tegen de Nederlandse indringers — maar het vierdelige wetenschappelijke verslag, dat tussen 1879 en 1892 uitkwam (met onder andere ook een fotoalbum, iets nieuws) wel. Inmiddels waren ook andere expeditie op touw gezet of gesubsidieerd, vooral naar de oostelijke archipel (de Kei-eilanden, Flores, Timor), maar ook naar Atjeh, Celebes en Nieuw-Guinea. Verder vertrokken er in de negentiende eeuw reizigers met steun van het (KN)AG naar de poolstreken, Midden-Arabië, Noord-